

MAGYAR MŰVELŐDÉSTÖRTÉNETI LEXIKON

minden kor

a főszerkesztő
Kőszeghy Péter

LX.

születésnapjára

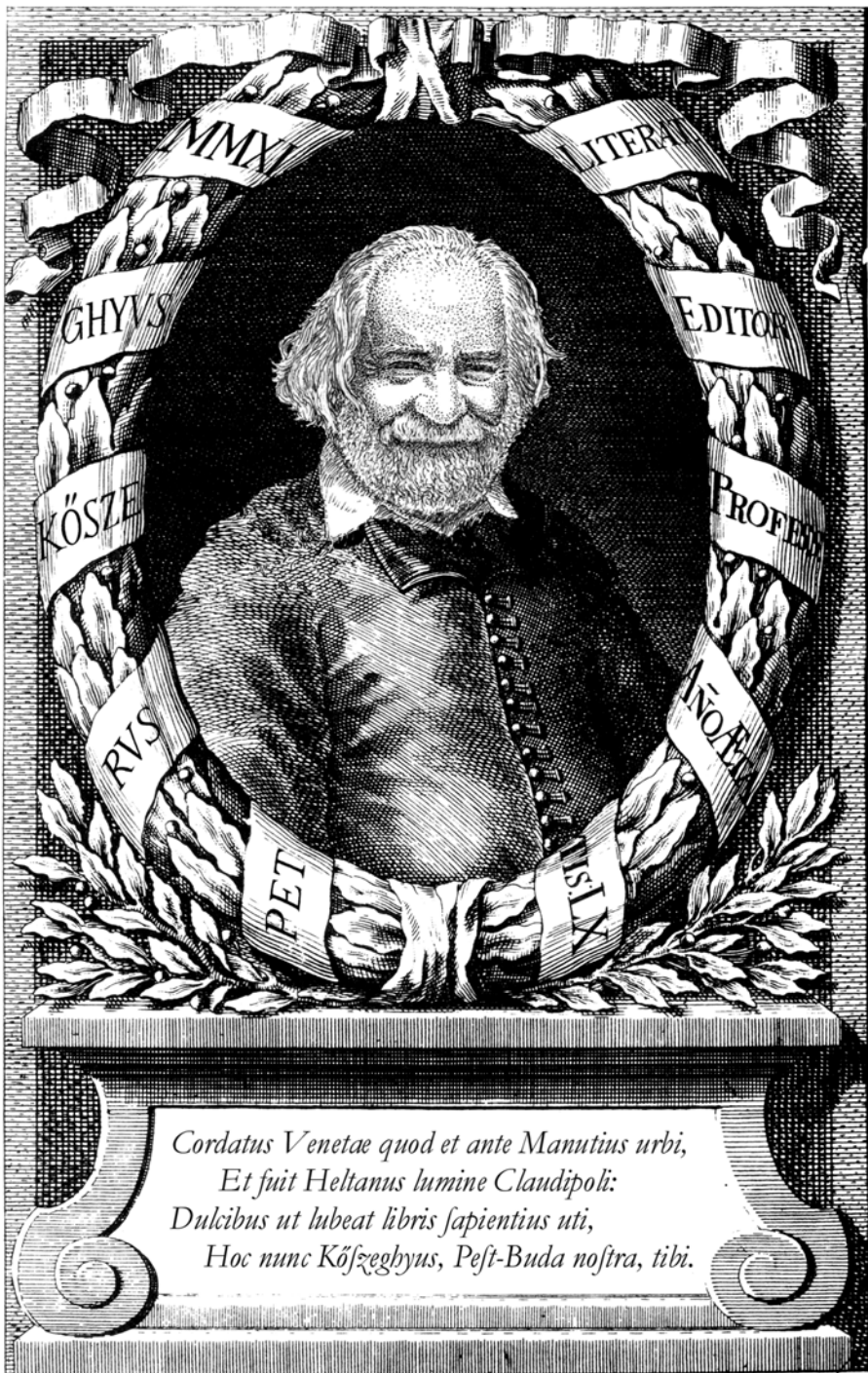

Budapest, 2011. szeptember 26.

MAGYAR MŰVELŐDÉSTÖRTÉNETI LEXIKON

LX.

a főszerkesztő, Kőszeghy Péter
hatvanadik születésnapjára

MAGYAR
MŰVELŐDÉSTÖRTÉNETI
LEXIKON LX.

minden kor

ányod térde – „Zsúpra aggnő”

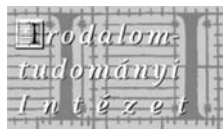
A főszerkesztő,
KŐSZEGHY PÉTER
hatvanadik születésnapjára

rec.iti
Budapest, 2011

Készült az MTA Irodalomtudományi Intézetében

A kötet elkészítését támogatták:
az MTA Irodalomtudományi Intézete,
a Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülete,
Dr. Láng Zsolt polgármester,
Budapest Főváros II. Kerületi Önkormányzata,
a Balassi Kiadó munkatársai
és a szerzők

A születésnapra köszöntésre ménesi bort adományozott
Balla Géza Pincészete (MONAVIN-PRO Kft.)

SZERKESZTŐK

BARTÓK ISTVÁN
CSÖRSZ RUMEN ISTVÁN
JANKOVICS JÓZSEF
SZENTMÁRTONI SZABÓ GÉZA

A borítón

(főnt) a fricsi kastély sgraffitódíszje: az erényeket megszemélyesítő nőalakok;
(középen) Szt. Joachim és Szt. Anna találkozása a jeruzsálemi Aranykapunál,
részlet a márkfalvi főoltárról, Móser Zoltán felvétele

A 2. lapon látható,

Kőszeghy Pétert ábrázoló metszetrajzot Pápai Páriz Ferenc képmásának
felhasználásával Hornyák László grafikusművész készítette

ISBN 978-963-7341-89-2

© A szerzők, 2011

Kiadja a rec.iti, az MTA Irodalomtudományi Intézetének recenziós portálja

<http://rec.iti.mta.hu/rec.iti>

Felelős kiadó Hegedüs Béla

Borítóterv Szentmártoni Szabó Géza

Tördelés, képszerkesztés Csörsz Rumén István

Képfeldolgozás Szilágyi N. Zsuzsa

Kötetterv, tipográfia a MAMŰL kötetei nyomán

Felelős szerkesztő Tamás Zsuzsanna

A KÖTET SZERZŐI

Ács Pál	Kerny Terézia	Sudár Balázs
Balázs Mihály	Keserű Gizella	Szabados György
Bartók István	Király Péter	Szabó András
Békés Enikő	Kiss Erika	Szabó G. Zoltán
Bene Sándor	Kovács Zsuzsa	Szabó Péter Károly
Bessenyei József	Kulcsár Krisztina	G. Szabó Zoltán
Bibor Máté János	Ludányi Mária	Szelestei N. László
Bitskey István	Marosi Ernő	Szentesi Edit
Boda Miklós	Maurer Zsuzsanna	Szentmártoni Szabó Géza
Csehy Zoltán	Mikó Árpád	Széphelyi F. György
Csorba Dávid	Monok István	Szőrényi László
Csörsz Rumen István	Móser Zoltán	Takács József
Deák Endre	H. Németh István	Terbe Erika
Entz Géza Antal	Németh S. Katalin	Tóth Csilla
Galavics Géza	Oborni Teréz	Tóth Tünde
Gömöri György	Ötvös Péter	Tüskés Anna
Havas László	Pajorin Klára	J. Újváry Zsuzsanna
Horváth István	Pálffy Géza	Vadai István
Horváth Iván	Petneki Áron	Vámos Hanna
H. Hubert Gabriella	Petróczi Éva	P. Vásárhelyi Judit
Hubert Ildikó	Prokopp Mária	Vass Éva Tünde
Jankovics József	Ridovics Anna	Viskolcz Noémi
Jankovits László	Rihmer Zoltán	Vizkelety András
Jánoska Amália	Ritoókné Szalay Ágnes	Voigt Vilmos
H. Kakucska Mária	Róna Judit	Zalán Tibor
Kecskeméti Gábor	Stoll Béla	Zvara Edina

A fényképeket készítették

Bartók István	Makky György
Berkemeier-Favre, Marie-Claire	Mihalik Tamás
Bertalan Vilmos	Móser Zoltán
Csörsz Rumen István	Pusztai Ágnes
Entz Géza Antal	Schmidt Péter
Galavics Géza	Szabó Ádám
Giso Grimm	Szelényi Károly
Hegede Béla	Szentesi Edit
Holl Béla	Szentmártoni Szabó Géza
Horváth Iván	Szepsy Szűcs Levente
Kardos Judit	Tamás Zsuzsanna
Kőszeghy Péter	Tüskés Anna
Kulcsár Krisztina	...és még sokan mások

tágabb értelemben vett művelődéstörténet szempontjából is forrásként szolgálnak. Sok esetben nemcsak a fegyverek és lőszeres, hanem az élelmiszerkészlet, a legkülönbözőbb használati tárgyak, ruháknak stb. részletes felsorolását is tartalmazza, mint pl. a Léta várában Thurzó Anna számára átadott javokról készült jegyzék, vagy azok a leltárak, melyeket feltehetően valamilyen büntető eljárás során vettek fel „a nagy Balasso úr dolgairól” vagy Petrus Litteratus (Szentgyörgyi Péter deák) ingóságairól. Számos irat Fráter György Castaldo parancsára végrehajtott meggyilkolásával és az azt követő pápai vizsgálattal kapcsolatos. Ezek között olvasható több lista a barát „kincseiről”, valamint Georgius Horwath latin disztichonokban írt epitáfiuma Fráter Györgyről.

A ~ anyaga kiadatlan, annak a korona átadásáról szóló dokumentumnak a kivételével, melyet D’Ayala publikált Castaldo-életrajzában.

Lásd még: ☞ az ördögös barát kincse; ☞ Horváth György.

Kiad.: Mariano D’AYALA, *Vita di Giambattista Castaldo, famosissimo guerriero del secolo XVI*, Archivio Storico Italiano, 1867.

Kovács Zsuzsa

Ceglédi Szabó Pál (Czeglédi; †Pápa, 1649. aug. 26.)

Ref. teológus, egyházi író, könyvgyűjtő. Apja Szabó László (†Komjáti, 1609. nov. 10.), anyja Monos Orsolya (†Farkasd, 1622. júl. 25.), testvére Szabó István Kálmán, Szatmár jegyzője (†Pozsony, 1618. márc. 17.). Felesége Tallósi Vése Katalin, akitől ~ saját feljegyzései szerint hat gyermeke született: Judit, István, János, Anna, Zsuzsanna, Erzsébet. (A szakirodalom ugyan emlegeti, hogy volt egy Panna nevű leánya is, ő azonban vlsz. egy másik ~ gyermeke volt.)

Tanulmányait Nagyszombatban végezte. Szegedi Gáspár alumnusaként 1612-től a marburgi, majd 1613-tól 1615-ig a heidelbergi egyetem hallgatója volt. Ebben az időben Sári Orvos Pál és Lövei Pellionis György is itt tanult. Hazatérte után a nagyszombati iskola rektora,

1616–26 között dunaszerdahelyi lelkész, 1620-ban rövid ideig Vágsellyén lelkészkedett. Sellyéről →Pázmány Péter esztergomi érsek kitoloncoltatta, bár Thurzó Szaniszló nádor mindvégig maradásra ösztönözte. 1649-ig pápai első lelkész. Közben 1627-től pápai alesperes, 1629-től esperes, 1631-től egyházkerületi jegyző, majd 1641-től haláláig a dunántúli ref. egyházkerület püspöke. A Felső-Duna melléki egyházkerület számára ~ állította össze azt a törvénygyűjteményt (Pápa, 1625), melyre 1619-ben a Nyitra m.-i Sókön tartott zsinaton kapott megbízást. →Kanizsai Pálfi János után ~ is vezette egy ideig a dunántúli ref. egyházkerület 17. sz.-i zsinatainak protokollumát.

~ nyomtatott művei között az általa összeállított rendtartás, a peregrináció ideje alatt kötelezően megjelentetett tézisek és üdvözlő versek találhatók. Kéziratban maradtak ránk magyar nyelvű diárium-töredéke(?), bibliájában latinul vezetett életrajzi feljegyzései, magyar nyelvű imái, valamint a „Mennyből jövők mast hozzátok...” kezdetű ref. éneknek egy eddig ismeretlen változata.

~ könyvtárából 58 kötet a 17. sz.-ban az Esterházy-gyűjteménybe került. Könyveinek nagy részében szerepel possessorbefeljegyzése és/vagy superexlibrise: P. S. C. Egyetlen fennmaradt könyvet sem örökölt, bibliotékájának létrehozása saját könyvszeretetének eredménye. Néhány kötetet egykori iskolatársaitól, barátaitól, lelkésztársaitól kapott ajándékba. Könyveiben →Szenci Molnár Albert, Kanizsai Pálfi János, →Prágai András, Lövei Pellionis György, Felső Balázs, Lengyel Miklós, Séllyei Helyes Mihály, Vizkeleti János, Bocsárdi Imre és a Beythe család három tagja: →Beythe István, →Beythe András és ☞ Beythe Imre bejegyzéseivel találkozunk. Könyveibe szívesen jegyzetelt, húzott alá saját maga számára fontos, megjegyzendő részeket. Bejegyzéseiben általában kat. és ev. ellenfelei nézeteivel vitatkozik, olykor kigúnyolja azokat: „Sensus Zvonaritsianus. Szerelmesim ne hidgyetek minden léleknek hanem megh proballyatok a lelkeket hogyha Luthertül vannak. Mert sok Calvinistak

jöttek ez vilagra”; „Vékonyon trágyáz-
tak az ubiquitással elsöben”; „Nem
razot volt ki az czuklyabol Lutherus
minden papistasagot”; „Az sövény mel-
lé nyögve horgyák”; „...mellyeket Sza-
már Lethenyei nem érthetött”; „Az em-
ber christus. Az christus embersege nem
egyet teszen.”

~ gyakorló lelkész, egyházszerző
püspök, tanult prédikátor volt. Könyv-
gyűjteménye is ezt tükrözi, mivel abban
legnagyobbrészt vitairatok, beszédgyű-
jtemények találhatók, melyek a kor leg-
fontosabb, legvitatottabb témáit ölelik
fel. Ismeretei naprakészek, mert köny-
veinek szerzői túlnyomórészt kortársai,
közel kortársai voltak.

Kiad.: SZELESTEI NAGY László, *Ceglédi Szabó Pál dunántúli református püspök könyvtárának kötetei*, in *Adalékok a 16–20. századi magyar művelődéstörténethez*, szerk. BÁLINT István János, Bp., 1987.

Irod.: THURY Etele, *A Dunántúli Református Egyházkerület története*, kiad. KONCSOL László, Pozsony, 1998 (Csallóközi Kiskönyvtár); HELTAI János, *Adattár a heidelbergi egyetemen 1595–1621 között tanult magyarországi diákokról és pártfogóikról*, Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve, 1980; *A Dunántúli Református Egyházkerület prédikátorai és rektorai*, szerk. KÖBLÖS József, KRÁNYITZ Zsolt, Pápa, 2009 (A Pápai Református Gyűjtemények kiadványai. Forrásközlések, 10); ZVARA Edina, *Ismert könyvgyűjtők tulajdonosi bejegyzései az Esterházy-könyvtárban*, MKsz, 2011.

Zvara Edina

Contax ☞ jénai Contax

a częstochowai kegykép kultusza a 17–18. sz.-i Mo.-on

Az Itáliában festett és ma a lengyel.-i Częstochowában található kegykép másolatai egész Európában elterjedtek. A Bécs megmentésére a török ellen felvuló Sobieski III. János lengyel király naponta imádkozott a kép magánál őrzött másolata előtt. Az 1683. szept. 12-i bécsi győzelmet Szűz Máriának, a Passauai Segítő Mária mellett a częstochowai Istenanyának tulajdonították. A győzelemért

hálából Sobieski János a Bécs melletti, kahlenbergi templomban elhelyezte a częstochowai →kegykép másolatát. A meginduló törökellenes felszabadító háborúk után a →pálosok visszatelepültek Mo.-ra, s templomaikban rendszerint elhelyezték a kegykép másolatát. A częstochowai kegykép kultuszának terjesztésében jelentős szerepet játszottak a →ferencsek és a →jezsuiták is. →Esterházy (I.) Pál nádor nagyban hozzájárult a kegykép mo.-i tiszteletének elterjedéséhez azáltal, hogy részletes leírást közölt róla az európai Mária-kegyhelyeket bemutató, 1690-ben magyarul megjelent művében. A mo.-i ábrázolások túlnyomórészt az eredeti kegykép hű másolatai, de találkozunk helyi változatokkal is. Apró eltérések figyelhetők meg pl. abban, hogyan tartja a könyvet a gyermek Jézus, a két főalakot pedig esetenként angyalokkal vették körül. A kegyképmásolatokra koronákat festettek vagy applikáltak. A częstochowai Szűz Mária tisztelete Lengyel.-ban és Mo.-on egyaránt sokféle műfajban megnyilvánul: templomok és kápolnák fő- és melléktárai, szentképek, szobrok és magánáhitatot szolgáló →szentképek tanúsítják széles körű elterjedését. A częstochowai típus nagyobb számban található a Nyugat-Dunántúlon és az Alföldön, de szórva nyosan Felső-Mo.-on és a Délvidéken is előfordul. A kultusz a vallásosság szinte minden formájában és a művészet számos műfajában, rétegében megjelent.

Irod.: ESTERAS [ESTERHÁZY] Pal, *Az egész vilagon levő csvdalatos boldogsagos Szűz kepeinek rövideden föl tet eredeti*, Nagyszombat, 1690, 203–205 (hasonmás: Bp., 1994); BÁLINT Sándor, *Sacra Hungaria. Tanulmányok a magyar vallásos népelet köréből*, Bp., 1943 [1944], 36–42; TÜSKÉS, 1993, 27; SZILÁRDFY Zoltán, *A magyarországi kegyképek és -szobrok tipológiája és jelentése*, Bp., 1994; Uő, *A pálos rend két kegyképe: a Częstochowai és Sasvári Boldogasszony*, in SZILÁRDFY, 2003; BARNA Gábor, *A częstochowai Szűzanya tisztelete Közép-Európában*, in „...szolgálatra íteltél...”. *Bálint Sándor Emlékkönyv*, SZABÓ Ferenc és SZABÓ Magdolna közreműködésével szerk. BARNA